

פרשת וישלח – השיבה הביתה

א. ואני אתנהלה לאטי

החלק העיקרי של פרשת וישלח עוסק בחזרתו של יעקב וביתו: מהמפגש עם לבן ועד שובו אל יצחק אביו בחברון.

באופן מפתיע, דרך זו היא ארוכה ומלאת מכשולים. מלבד המפגש הטעון עם עשיו, היינו חושבים שהדרך אל יצחק תהיה סלולה בפני יעקב. אך יעקב וביתו מתעכבים בדרך ועוברים תלאות רבות עד שסוף סוף מגיעים אל יצחק.

ניתן להציע כמה כיוונים על מנת להסביר את התעכבותו של יעקב. לדוגמה, יש מקום לנסות לאתר הסבר פסיכולוגי לכך. לחילופין, היה ניתן להתייחס לדרכו הארוכה של יעקב בבחינת "מעשה אבות סימן לבנים"¹.

בשיעור זה אנו נצעד בדרך שלישית, וננסה להסביר מדוע נמנע מיעקב מלחזור אל אביו לפני לידת בנימין. לשם כך, נתבונן בחזרתו של יעקב לבית אל.

ב. הכפילויות בסיפורי יעקב

"וירא א-להים אל יעקב עוד בבואו מפדן ארם ויברך אותו. ויאמר לו א-להים שמך יעקב לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך ויקרא את שמו ישראל" (בראשית, ל"ה, ט"ז)
שינוי שמו של יעקב בבית אל מיעקב לישראל אומר דרשני. הרי, כזכור, שמו של יעקב כבר הוחלף לישראל בפניאל, בלילה בו נאבק עם ה"איש" עד עלות השחר. הרמב"ן התייחס לנקודה זו, והעיר:

"שמך יעקב - יאמר כי עתה עודך אתה נקרא יעקב, אף על פי שהחליף שמך שרו של עשו, כי הוא לא נשתלח לך להחליף את שמך, אבל מעתה לא יקרא שמך יעקב כי אם ישראל יהיה שמך, וזה טעם ויקרא את שמו ישראל"

(רמב"ן בראשית ל"ה, י')

כלומר, הצורך לשוב ולציין את החלפת השם לישראל נבע מכך ששרו של עשיו לא נשלח על מנת להחליף את שם יעקב. לכן, נאמר כאן ליעקב ששמו אכן הוחלף לישראל.

הפסוקים הבאים מציבים בפנינו בעיה נוספת, אך דומה, הדורשת התייחסות אף היא. כך מתוארת בתורה הקמת המצבה ונתינת השם בית אל בחזרתו של יעקב:

"ויצב יעקב מצבה במקום אשר דבר אתו מצבת אבן ויסך עליה נסך ויצוק עליה שמן. ויקרא

1 ראה, מדרש תנחומא:

"סימן נתן לו הקדוש ברוך הוא לאברהם שכל מה שאירע לו (תנחומא לך, ט), אירע לבניו"

יעקב את שם המקום אשר דבר אתו שם א-להים בית אל" (בראשית ל"ה, י"ג-ט"ו)
גם פה אנו נתקלים בכפילויות. כבר בתחילת פרשת ויצא, בבורחו מפני עשיו אחיו, הקים יעקב מצבה במקום, וקרא למקום זה בית אל. מדוע, אם כן, היה זקוק יעקב לשוב ולהמיר את השם לוז לבית אל?
לכאורה, אפשר לטעון שהשם בית-אל נשכח באותם השנים שיעקב שהה בפדן ארם. אולם, בפסוקים שקדמו להצבת המצבה נאמר במפורש:

"ויבא יעקב לוזא אשר בארץ כנען הוא בית אל הוא וכל העם אשר עמו" (שם ו)

הרמב"ן התייחס גם לקושי זה ופירש:

"ויקרא יעקב את שם המקום בית אל יקראנו כן פעם אחר פעם להודיע כי הדבר אמת ונכון כי הוא בית א-להים, ושם השכינה תמיד"

(רמב"ן שם ט"ו)

אם כן, הדרך בה הרמב"ן פסע על מנת לפתור את הבעיות הללו, היא להציע פתרון נקודתי לכל אחת מהשאלות.

אולם, נראה שיש מקום לתת את הדעת על הדמיון הקיים בין שתי הבעיות. על כן, צריך לתור אחרי פתרון כולל, שיסביר כאחת את הכפילויות הקיימת בפרשה זו.

אם נרחיב מעט את היריעה, נגלה שלאמיתו של דבר הכפילויות היא תופעה אופיינית למדי לסיפורי יעקב. ישנן חזרות רבות כל כך, שכמעט היינו מופתעים אילו שמו של יעקב היה מוחלף רק פעם אחת. נתבונן במספר דוגמאות נוספות.

ראשית, התורה מציינת את הליכתו של יעקב לבית לבן פעמיים:

"וישלח יצחק את יעקב וילך פדנה ארם אל לבן בן בתואל הארמי אחי רבקה אם יעקב ועשו" (בראשית כ"ח, ה')

"ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה" (שם, י')
בהתאם לכך, יעקב מביע את רצונו לשוב לארץ מולדתו פעם ראשונה אחרי לידת יוסף:

"ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף ויאמר יעקב אל לבן שלחני ואלכה אל מקומי ולא רצו" (שם ל', כ"ה).

ושוב, לאחר שבני לבן מאשימים את יעקב שלקח את כל אשר ללבן, ולבן כבר איננו עם יעקב כתמול שלשום.

פעמיים נאמר ליעקב לשוב לארץ כנען:

"ויאמר ה' אל יעקב שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך ואהיה עמך" (שם ל"א, ג')

"ויאמר אלי מלאך הא-להים בחלום יעקב ואומר הנני. ויאמר שא נא עיניך וראה כל העתודים העולים על הצאן עקודים נקודים וברודים כי ראיתי את כל אשר לבן עושה לך. אנכי הא-

"וישלח יצחק את יעקב וילך פדנה ארם אל לבן
בן בתואל הארמי אחי רבקה אם יעקב ועשו"
(שם ה')

גם הפסוקים הבאים, המתעדים את תגובת עשיו
לשליחותו של יעקב לקחת אשה מבנות לבן, מזכירים
בעקבות את פדן ארם:

"וירא עשו כי ברך יצחק את יעקב ושלח אותו
פדנה ארם לקחת לו משם אשה בברכו אותו
ויצו עליו לאמר לא תקח אשה מבנות כנען.
וישמע יעקב אל אביו ואל אמו וילך **פדנה ארם**.
וירא עשו כי רעות בנות כנען בעיני יצחק אביו.
וילך עשו אל ישמעאל ויקח את מחלת בת
ישמעאל בן אברהם אחות נביות על נשיו לו
לאשה" (שם, ו'-ט')

כאשר התורה מספרת שוב על נסיעת יעקב, היעד
נהפך לחרן:

"ויצא יעקב מבאר שבע וילך **חרנה**" (שם י')
היעד חרן, כאמור, מצביע על בריחת יעקב מחמת
עשיו. כך, על ידי חזרה זו, התורה מדגישה את האופי
הכפול של נסיעת יעקב.

בהמשך הפרשה מתוארת הפעם הראשונה שיעקב בא
לבית אל, כאשר הוא חולם על סולם עם מלאכי א-
לוהים, ועל הבטחה א-לוהית. הבטחה זו מיועדת
ליעקב הבורח, הפגיע והבודד:

"והנה אנכי עמך ושמרתך בכל אשר תלך
והשיבותיך אל האדמה הזאת" (שם ט"ו)
בעקבות ההבטחה, יעקב בונה מצבה, מושח את ראשה
בשמן, משנה את שם המקום מלוז לבית אל ונודר נדר.
חשוב לציין, שבהבטחה זו אין שום זכר לאשה.

ניתן לחדד את ההבדל בין שני היעודים של נסיעת
יעקב, אם נבחן את מקורם. הצורך לברוח מעשיו נגזר
מפרשת הברכות. בעקבות ה"תרגיל" שעשו יעקב
ורבקה, עשיו צמא לנקמה ויעקב נאלץ להימלט על
נפשו². בראייה רחבה יותר ועל בסיס האמירה
ש"מעשה אבות סימן לבנים", נוכל להתייחס לבריחת
יעקב כסימן לגלותם של ישראל.

מנגד, חוסר ההתאמה של בנות כנען והצורך לקחת
אשה מבית לבן, מנותק לחלוטין מפרשת הברכות.
כמובן, שאין בכך גם איזו שהיא אשמה מצידו של
יעקב. כמו יצחק לפניו, יעקב צריך למצוא את בת זוגו
בארם.

אם כן, נסיעת יעקב מתחילה משתי נקודות שונות,
וכל נקודה היא תחילתו של קו שונה.
אנו יכולים לזהות את שני הקווים האלו במשך שהותו
של יעקב בבית לבן. מצד אחד, בבית לבן יעקב מוצא
בנות זוג ומתחיל לגדל את משפחתו. מצד שני, זוהי
תקופה מלאה במתחים וחרדות הקשורות להתמודדות

בית אל אשר משחת שם מצבה אשר נדרת לי
שם נדר עתה קום צא מן הארץ הזאת ושוב אל
ארץ מולדתך" (שם, י"א-י"ג)

ולסיום, התורה חוזרת על בריחת יעקב מלבן:

"ויקם יעקב וישא את בניו ואת נשיו על
הגמלים. וינהג את כל מקנהו ואת כל רכושו
אשר רכש מקנה קנינו אשר רכש בפדן ארם
לבוא אל יצחק אביו ארצה כנען" (שם, י"ז-י"ח)
"ויברח הוא וכל אשר לו ויקם ויעבור את הנהר
וישם את פניו הר הגלעד" (שם, כ"א)

כמובן, ניתן להתייחס לכל אחת מהדוגמאות שהבאנו
באופן עצמאי, ולהציע לכל אחת פתרון מקומי. כך, לא
נצטרך להגיע למסקנה שישנה תופעה של כפילויות
בפרשת יעקב. מצד שני, בעקבות כל הדוגמאות
שהזכרנו, נראה שצריך להודות שאכן יש כאן תופעה
של כפילויות.

על כן, מוטלת עלינו המשימה לחפש פתרון כולל,
היכול להסביר את התופעה כולה.

ג. שתי מטרות עצמאיות

נראה, שהכפילות שזיהינו בסיפורי יעקב מושרשת
בתיאור המאורעות שקדמו ליציאת יעקב מבאר שבע,
בסוף פרשת תולדות.

בעקבות סיפור הברכות, עשיו אומר בלבו להרוג את
יעקב. רבקה מתוודעת לתכנית זו, ושולחת את יעקב
לברוח לבית אחיה, לבן.

על מנת להסביר ליצחק מדוע יעקב חייב ללכת, רבקה
טוענת לפניו שהיא לא תסבול שיעקב ישא אשה
מבנות חת. בתמימותו, יצחק קורא ליעקב ושולח
אותו לבית בתואל על מנת לקחת לו בת זוג ראויה
מבנות לבן.

נמצא, שעיקר המטרה של יציאת יעקב מארץ כנען
היא כדי לברוח מחמת עשיו. חיפוש הכלה אינו אלא
סיפור כיסוי.

לחילופין, אפשר להבין שחיפוש אשה מבנות לבן לא
היה רק תכסיס. ייתכן ויש לנסיעת יעקב שתי מטרות
שונות: יעקב נשלח גם לברוח מעשיו וגם לקחת אשה.
לאמיתו של דבר, התורה מציינת שני יעדים שונים.
מסתבר, שתיאור זה נועד להבחין בין שתי המטרות.

רבקה שלחה את יעקב לברוח:

"אל לבן אחי **חרנה**" (שם כ"ז, מ"ג)

אולם, יצחק שולח את יעקב ללכת :

"...**פדנה ארם** ביתה בתואל אבי אמך" (שם כ"ח, ב')

ברור שאין סתירה, כיוון שהעיר חרן נמצא במחוז של
פדן ארם. בכל זאת, נראה ששינוי השם מעניק
חשיבות עצמאית לכל אחת מהמטרות של נסיעת
יעקב.

על פי זה מובן מדוע כופלת התורה את יציאת יעקב.
בפעם הראשונה התורה מזכירה את הליכת יעקב לפדן
ארם בעקבות שליחותו של יצחק, ונסיעה זו מכוונת
כלפי חיפוש אשה והקמת משפחה:

2 בשיעור על פרשת תולדות, עסקנו בברכות ובפרשנות הרואה את בריחת
יעקב כעונש על ניצול עיוורונו של אביו כדי לרמות אותו ולקבל את הברכות.

אביו, אין זכר. כאן עוסקת התורה ביעקב הבורח, אך לא מעשיו אלא מלבן.

ד. סוף המסע

תחילת פרשת וישלח עוסקת בקשייו של יעקב למול המפגש עם עשיו. מתוארת חזרתו של יעקב הבורח, שליחת המלאכים אל עשיו, חציית המחנה, התפילה שמתפלל והדורון ששולח. גם את ההיאבקות עם ה"איש" המסתורי מזהים חז"ל כמאבק עם שרו של עשיו. יעקב נאבק עמו עד עלות השחר, ואף שנחבל בכף ירכו יעקב מצליח להחזיק מעמד וזוכה להקרא ישראל:

ויאמר לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל
כי שרית עם א-להים ועם אנשים ותוכל"
(שם ל"ב, כ"ח)

בהמשך, יעקב יוצא בשלום מהמפגש עם עשיו עצמו. בכל זאת, ההיבט שבו יעקב מתמודד עם גורמים מבחוץ אינו מסתיים, עד סוף פרשת דינה ושכם. רק אז תם המסע שהתחיל בברחו מעשיו לחרן. עכשיו, הגיע העת לקיים את הנדר שנדר בבית אל ורק לאחר מכן לחזור לאמו:

ויאמר א-להים אל יעקב קום עלה בית אל ושב
שם ועשה שם מזבח לא-ל הנראה אליך בברחך
מפני עשו אחיך"
(שם ל"ה, א')

יעקב מצווה את אנשיו לטהר את עצמם ולהסיר את כל ההשפעה הנכרית, על מנת לנסוע לבית אל. חתת א-להים מגינה אליהם מהסכנות מסביב ויעקב ובניו מגיעים לבית אל בשלום. שם יעקב בונה מזבח וקורא למקום בית אל:

"ויקרא למקום אל בית אל כי שם נגלו אליו
הא-להים בברחו מפני אחיו"
(שם ז')

אז גם מספרת לנו התורה על מות דבורה מינקת רבקה. התרגום הירושלמי, המיוחס ליונתן, מוסיף:

"תמן אתבשר יעקב על מיתת רבקה אימיה"

(תרגום ירושלמי שם)
פירוש הדברים הוא, ששם התבשר יעקב על מות רבקה אמו.

אם כן, אמנם אקורד הסיום טראגי למדי, אך בסופו של דבר אחרי שנים של רדיפה ובריחה, יעקב השלים את השליחות של אמו רבקה במקום שנגלו אליו הא-להים בברחו מפני אחיו.

עכשיו, הזמן בשל להשלים גם את שליחותו של יצחק: "וירא א-להים אל יעקב עוד בבואו מפדן ארם ויברך אותו. ויאמר לו א-להים שמך יעקב לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך ויקרא את שמו ישראל"
(שם ט"ו-י)
שוב יעקב נקרא ישראל. הפעם, במסגרת שליחותו של יצחק ונסיעתו אל ובחזרה מפדן ארם. בהתאם לשליחות זו, אשר עיקר מטרתה הייתה לקחת אשה ולגדל משפחה, הקדוש ברוך הוא מברך את יעקב:

עם לבן הערמומי, המחליף את משכורתו עשרת מונים³.

כאמור, יעקב ביקש לחזור לארץ כנען פעמיים, וגם פה ניתן לראות את שני הקווים המקבילים. הפעם הראשונה בה ביקש לחזור הייתה לאחר שנולדו כל בניו שהיו אמורים להיוולד בפדן ארם, וקיים את שליחותו של אביו. הפעם השנייה התעוררה בעקבות המתח בינו לבין לבן ובני ביתו.

המלאך הבא אל יעקב בחלום הדורש ממנו לצאת מחרן ולחזור לארץ כנען, מזכיר את המצבה שמשח בבית אל ואת הנדר שנדר שם:

"ויאמר אלי מלאך הא-להים בחלום יעקב ואמר הנני. ויאמר שא נא עיניך וראה כל העתודים העולים על הצאן עקודים נקודים וברודים כי ראיתי את כל אשר לבן עושה לך. אנכי הא-ל בית אל אשר משחת שם מצבה אשר נדרת לי שם נדר עתה קום צא מן הארץ הזאת ושוב אל ארץ מולדתך"
(שם ל"א, י"א-י"ג)

האזכור של הביטויים "חלום", "מלאכי א-לוהים", "בית אל", "מצבה" ו"נדר", מצביעים בבירור על חלום הסולם של יעקב הבורח. כאשר המלאך מתגלה אליו, סוף גלותו של יעקב הגיעה. בא העת לחזור לארץ.

לחלום קדם דיבור ישיר של הקדוש ברוך הוא, בלי חלום:

"ויאמר ה' אל יעקב שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך ואהיה עמך"
(שם ג')
כפי שנראה בהמשך, התגלות הקשורה לשליחותו של יצחק היא ישירה, ואילו התגלות הקשורה לשליחותה של רבקה היא בדרך כלל לא ישירה, בחלום או על ידי מלאך.

האזכור הראשון של יציאת יעקב מבית לבן מציינת את נשי יעקב ובניו, ומדגישה את פדן ארם והחזרה ליצחק:

"ויקם יעקב וישא את בניו ואת נשיו על הגמלים. וינהג את כל מקנהו ואת כל רכושו אשר רכש מקנה קנינו אשר רכש בפדן ארם לבוא אל יצחק אביו ארצה כנען"
(שם י"ז-י"ח)
תיאור זה קשור באופן ברור לשליחותו של יצחק, לקחת אשה מבנות לבן. אין בפסוקים אלו אף לא רמז של פחד או בריחה. יעקב פשוט לוקח את משפחתו וכל אשר רכש בפדן ארם, על מנת לחזור אל יצחק.

תיאור זה שונה, בצורה משמעותית, מהתיאור השני: "ויברח הוא וכל אשר לו ויקם ויעבור את הנהר וישם את פניו הר הגלעד"
(שם כ"א)

כאן התורה לא מזכירה במפורש את נשיו וילדיו ולא את פדן ארם. גם למטרת הנסיעה, לחזור אל יצחק

3 בהקשר זה יש לציין את מה שהצענו בשבוע שעבר, שעיקר האיום של לבן נבעה מסכנת התבוללות, אחד האיומים הקלסיים בו מתמודד היהודי בגלות.

"ויאמר לו א-להים אני א-ל שדי פרה ורבה גוי וקהל גוים יהיה ממך ומלכים מחלצוך יצאו. ואת הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק לך אתננה ולזרעך אחריך אתן את הארץ"

(שם, "א-ל"ב)

גם כאן נקרא יעקב ישראל, ושוב הוא מציב מצבה ומושח אותה בשמן. הפעם הראשונה שקרא למקום בית אל, הייתה במסגרת הבריחה מעשיו, כאשר הקדוש ברוך הוא התגלה אליו בחלום בהבטחה של תמיכה והגנה. הפעם, באה ההתגלות באופן ישיר כסיוע למסעו להקים משפחה, לאחר שרוב ילדיו כבר נולדו.

יש להדגיש, שיעקב לא חזר אל יצחק אביו עד אחרי לידת בנימין. התורה מדגישה:

"ויהיו בני יעקב שנים עשר... אלה בני יעקב

אשר ילד לו בפדן ארם" (שם, "ב-כ"ו)

רק אז התקיימה שליחותו של יצחק, ששלח את יעקב לפדן ארם. רק אז יכול היה יעקב לחזור אל אביו ולהודיע לו "קיימתי שליחותך".

*

לפי קריאה זו של סיפורי אבינו יעקב, יש מקום להרהר במשמעות הדברים מבחינת מעשה אבות סימן לבנים. האם התורה מרמזת לנו משהו אודות הגלות? האם לאור הסתכלות זו יש לראות את הגלות לא רק כעונש, אלא גם כמסגרת בה עם ישראל אמור להתפתח? לפי זה ה"רכוש גדול" שעם ישראל קיבלו לאחר שיעבוד מצרים אינו רק מהבחינה הממונית, אלא שעצם השיעבוד היה חלק מתהליך ארוך וקשה, אך בונה ומפרה?

הקריאה הכפולה שהצענו אינה נותנת תשובה חד משמעית לשאלה זו, אך היא מחייבת אותנו להסתכל על הגלות כדבר מה מורכב הרבה יותר.

* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב יאיר קאהן תשע"ו *
* עורך: אורי יעקב בירן *

* בית המדרש הווירטואלי *
* מיסודו של *
* The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *
* האתר בעברית: www.vbm.etzion.org.il *
* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
* משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
* דוא"ל: office@etzion.org.il *
